

TIL DET BESTE FOR SVERIGE? Svenske myndigheter og den Mosaiske församlingen i Stockholm sin politikk overfor jødiske displaced persons 1945 til 1950

BJARNHILD SAMLAND
Leikanger

ABSTRACT In the last weeks of the Second World War and the following months Sweden played a crucial role in saving more than 30.000 non-Jewish and Jewish prisoners from German concentration camps, carrying them with the *White Buses* to Sweden. One of the major reasons for this action was to regain the positive relations to the Allied powers which had been seriously damaged during the first years of the war. The Jewish group counted 11–12.000 persons, mostly young women. An analysis of the treatment of these Jewish *displaced persons* by the Swedish authorities and the Jewish Community in Stockholm from 1945 to 1950 shows that the authorities conducted their policy according to national interests and that the Jewish Community was characterized by caution to keep the benevolence of the authorities. It was not considered a Swedish interest that they should stay, but after a few months the authorities, influenced among others by the Jewish Community, realized that forced repatriation was neither feasible out of humanitarian nor international political considerations. There were no restrictions for giving them medical help, but the treatment of these persons did not pay much attention to their psychic condition. One example is the use of their working power soon after their arrival to Sweden. Together with other displaced persons and refugees they became an important working power in building the Swedish welfare state, *folkhemmet*. Therefore, their inability to repatriate never became a problem for Sweden.

I BEGYNNELSEN AV FEBRUAR 1945 fulgte den svenske regjeringen opp ett forslag fra nordmannen Nils Christian Ditleff som gikk ut på å forhandle med tyske myndigheter om utlevering av nordmenn og dansker i tysk fangeskap. Denne operasjonen, *Vita buss-aktionen*,

som er den mest omfattende redningsaksjonen Sverige noensinne har gjennomført, utviklet seg til å gå på tvers av nasjonalitet, religion og etnisk bakgrunn. Grev Folke Bernadotte var ansvarlig for forhandlingene som gav liv til redningsaksjonen som fraktet rundt 30.000 mennesker til Sverige fra tyske konsentrasjonsleirer på slutten av, og like etter, Nazi-Tyskland sin kapitulasjon.

Transporten av frigjorte konsentrasjonsleirfanger til Sverige foregikk hovedsakelig gjennom overfylte busser, nå kjent som de *hvite bussene*. I løpet av sommeren viste det seg at de rundt 11.000 jødene som var blant dem, for det meste unge østeuropeiske kvinner, ikke kunne sendes hjem, *repatrieres*, som flertalet av de som fikk hjelp i Sverige. Deres familier, slekt og de jødiske samfunnene som de en gang hadde vært en del av, var utryddet. Eiendommene var konfiskerte og overtatt av andre. Det var *ingenting* å dra tilbake til. Dro man tilbake, ville det rippe opp i minnene om det som ikke lenger var.

Denne skjebnen delte jødene som kom til Sverige gjennom *Vita buss-aksjonen* med andre fordrevne jøder i Europa. Drømmen om et nytt hjemland i Palestina ble et håp for mange. Disse sionistisk inspirerte ønskene om en egen jødisk stat lot seg vanskelig oppfylle. Britiske myndigheter, som hadde mandat i Palestina, førte en restriktiv politikk som gjorde innvandring til området svært vanskelig. For de fleste jødene ble derfor kampen tilbake til livet utkjempet på europeisk jord.

Gjennom denne artikkelen ønsker jeg å gi et innblikk i forholdene som i årene fra 1945 til 1950 møtte jødiske *displaced persons*, også kalt *45 års räddade*, som kom til Sverige i 1945 gjennom redningsaksjonen i regi av *Svenska Röda Korset* og de etterfølgende transportene i regi av UNRRA¹. Artikkelen vil i hovedsak ta for seg forholdene på det nasjonale plan. De mer individrettete sidene av tilværelsen må vike ut fra artikkelens omfang.²

Det vil være interessant å se nærmere på de to institusjonene som var sentrale aktører i jødiske *displaced persons* sin første tid i Sverige; svenske myndigheter og den *Mosaiska församlingen i Stockholm*. Begge disse institusjonene har blitt beskyldt for ikke å ha gjort nok for jøder som stod i fare for å bli offer for Nazi-Tysklands jødefiendtlige politikk. Det var viktig at man ikke tok valg som var uheldige for Sverige og hovedspørsmålet mitt i denne sammenheng blir da; var måten myndighetene og Mosaiska församlingen behandlet jødiske *displaced persons* på i perioden 1945 til 1950 preget av hensynet til hva som var *til det beste for Sverige*? Artikkelen vil gi svar på dette ved å se på hvilket apparat de to institusjonene hadde til å ta seg av jødiske

displaced persons, hvilken politikk som lå til grunn for de to institusjonenes politikk overfor jødiske *displaced persons*, samarbeidet mellom dem, og hvordan de ble oppfattet av jødiske *displaced persons*. Artikkelen avsluttes med en diskusjon av forholdene som artikkelen presenterer opp mot spørsmålet *til det beste for Sverige?*

Mottaket av overlevende jøder fra konsentrasjonsleirene

För Sverige är det en stor glädje att äntligen efter så många ansträngningar kunna ge vänlig vård och vila åt de förföljda. Säkert kommer de att få se många prov på våra broderskapskänslor. Den direkta kontakten kan vidgas längre fram, och det vore mycket bra om möjligheterna därutinnan i stor utsträckning begagnades. Civilfångarna från Tyskland skall känna sig som våra mest omhuldade gäster.³

Dette kunne man lese i lederen i Stockholmsavisen Dagens Nyheter 3. mai 1945. Hitler var død og Tyskland var i ferd med å kapitulere. Tiden var inne for å offentliggjøre redningsaksjonen som hadde vært hemmeligholdt i frykt for at den skulle bli stoppet om Hitler fikk kjennskap til planene. Nå skulle den dårlige samvittigheten for Sveriges passive linje under krigen rettes opp. Avisene var fulle av stoff fra krigens slutfase og Vita buss-aksjonen. Gjennom avisene ble det svenske folk oppfordret til å hjelpe *displaced persons*.

Samtidig som redningsaksjonen utviklet seg, satte sjefene for de ansvarlige styresmaktene opp retningslinjer for mottaket.⁴ 11. april 1945 ble det sent ut et hemmeligstemplet skriv fra den Kunglige Civilförsvarsstyrelsen, som var det samlende organet til *länsstyrelsene*⁵ i de involverte lenene i det sørlige Sverige.⁶ Länsstyrelsene fikk ansvaret for å organiseringen av flyktningmottak i sine respektive len.

Planleggingen og tilretteleggingen skjedde på svært kort tid. Hvem var de som kom? Gruppesammensetningen er verdt en kort presentasjon i og med at den fikk betydning for hvilken behandling jødiske *displaced persons* fikk av de to institusjonene som artikkelen ta for seg. De første kom i midten av april. *Tysklandsvenskene* kom først. De var svenske i opphav og hadde ikke nødvendigvis opplevd noe fare ved å oppholde seg i Tyskland. Deretter kom norske og danske fanger. De som var rammet verst kom i slutten av april, deriblant de jødiske konsentrasjonsleirfangene. Det var tydelig at det var de østeuropeiske konsentrasjonsleirfangene som hadde vært gjennom den verste behandlingen. I overkant av 20 000 personer ble fraktet

til Sverige gjennom Vita buss-aksjonen fra april til mai 1945. I juni og juli kom ytterligere 10 000 i samarbeid med UNRRA.⁷ Trolig var det mellom 11 000 og 12 000 jøder.⁸ Mye av hjelpen som svenske myndigheter gav var sykepleie siden mange av de som kom var syke. En del var så hardt medtatt at de kom på bære, faktisk lå halvparten av de 10.000 som kom til Sverige i juni og juli 1945 på bære.⁹ Det er registrert at 273 jøder døde kort tid etter at de ankom Sverige. 24 jøder døde under transporten og satte aldri sine ben i det landet hvor de fikk sin grav.¹⁰ De ble jordfestet på svenske kirkegårder.

De fleste var kvinner, noe som senere skulle få betydning med tanke på at de var billig arbeidskraft i forbindelse med oppbyggingen av den svenske velferdsstaten. Flertallet var polske, men også andre østeuropeiske land var sterkt representert som Tsjekkoslovakia, Ungarn, Romania. Bortimot halvparten var mellom 18 og 25 år og en del var under 18.¹¹ At flertallet var unge mennesker tilsa at dette var personer uten utdanning eller med avbrutt skolegang bak seg. Jødiske *displaced persons* som kom til Sverige representerte alle samfunnslag. Bakgrunnen deres har aldri blitt undersøkt, og det er derfor vanskelig å gi en sikker karakteristikk av gruppen. Inga Gottfarb, som var engasjert i hjelpen til gruppen hevder; *de förra tillhörde ett fattigt arbetarproletariat, var barn till småhantverkare eller -handlare som hade levt på en för oss ofattbart låg materiell nivå.*¹²

Mottaket og tilretteleggingen var tenkt ut fra at det var mennesker som skulle være i Sverige for en kortere periode som skulle hjelpes. I hastverket kom praktiske hensyn fremfor det faktum at gruppen var heterogen. Derfor ble språk og forventet hjemreisedestinasjon avgjørende for hvem som ble plassert sammen i leirene, i fortsettelsen kalt *Displaced persons-leirer* (Dp-leirer). Etniske og religiøse ulikeheter kom ikke i fokus, noe som fikk konsekvenser i leirer der jøder ble utsatt for antisemittiske angrep fra ikke-jøder som de bodde i lag med. Dette var tilfelle mellom polske ikke-jødiske og polske jødiske *displaced persons*. Myndighetene hadde plassert de to gruppene i de samme leirene ut fra det språklige fellesskapet. Det viste seg at den polske antisemittismen fremdeles hang i, og tradisjonen med å peke ut jøder som syndebukker førte til at enkelte bite, polske kvinner lot frustrasjon og sinne over krigen og det den hadde påført dem, gå utover jødiske kvinner i leiren. Dessverre ble det i praksis ikke gjort tilstrekkelig for å skille de to gruppene. Dette til tross for at *Statens utlänningskommission* satte opp instruksjer allerede sommeren 1945, der det ble påpekt at siden det hersket så sterk antisemittisme i leirene så skulle disse to gruppene skilles.¹³

Opplevelsene i konsentrasjonsleirer og andre erfaringer i tilknytning til Hitlers *dødsmaskineri* medførte svært store psykiske lidelser, men dette kom i bakgrunn av de fysiske skadene og frykten for smitte. Svenske myndigheter viste liten interesse og forståelse for de overlevende fra konsentrasjonsleirene sin psykiske helse. Noe som er med på å bekrefte dette er myndighetene sin negative innstilling til et prosjekt i regi av *Samarbetskommitten för Demokratisk Uppbyggnadsarbete*, SDU, der leger og jurister høsten og vinteren 1945/46 intervjuet 360 personer, en rekke av disse jødiske *displaced persons*. Målet med arbeidet var å se hvordan mennesker taklet ekstreme psykiske påkjenninger og kan ikke kalles terapi. Materialet ble samlet i boken *De dødsdømte vitner*¹⁴. Myndighetene støttet derimot den *Utrikespolitiska Institutets polska arbetsgrupp* (PIZ) i Lund da de høsten 1945 begynte med dokumentasjonsarbeid, innsamling og behandling av historisk materiale angående forholdene i konsentrasjonsleirene.¹⁵ Men svenske myndigheter gav ikke noen økonomisk støtte da dette arbeidet ble nyttet i rettegningene etter krigen. Det var britiske myndigheter som muliggjorde økonomisk at *displaced persons* fra Sverige kunne delta i rettegningene. Først på åttitallet kom den psykiske helsen til jøder i Sverige som hadde vært i konsentrasjonsleir i fokus. Det skjedde gjennom Mosaiska församlingen i Stockholms oppretting av et psykososialt dagsenter, *Café 84*.¹⁶

Fraværet av forståelse for de som hadde vært i konsentrasjonsleir viste seg også ved at myndighetene ikke tok hensyn til behovene som disse menneskene hadde. Å få bevege seg fritt kan man trygt si at er en selvfølge for et fritt menneske, men dette behovet ble overskygget av frykten for smitte. Situasjonen var derfor preget av isolasjon for mange. Strengt permisjonsregler forsterket dette. Leirene, som ofte var skoler og samfunnshus, skulle ikke ligge for nær hverandre og ikke romme mer enn 100 personer. De lå avsideliggende til i lavt befolkede områder. Et eksempel var leiren Axvall som lå 16 kilometer fra nærmeste jernbanestasjon og 8 kilometer fra annen bebyggelse.¹⁷ Forholdene i leirene var til tider uverdige.¹⁸ I noen tilfeller var det vanskelig å skaffe tilfredsstillende lokaler, noe som førte til at *displaced persons* måtte bo i barakkeleirer uten strøm og vann. I leiren Axvall, som var en barakkeleir, var de hygieniske forholdene svært dårlige, og beboerne var plaget av rotter og mus.

Det var en rekke kritikkverdige forhold, men det var virkelig en utfordring for svenske myndigheter å ta i mot de overlevende fra konsentrasjonsleirene siden det var en stor gruppe og kravet til medisinsk hjelp var stort. De siste årene hadde svenske myndigheter tilpasset og

fornyhet sin organisasjon for flyktninghjelp ettersom behovene meldte seg. Nedenfor skal dette apparatet bli presentert, noe som er nødvendig om vi skal kunne bedømme svenske myndigheter og Mosaiska församlingen i Stockholm sin politikk som lå bak behandlingen av jødiske *displaced persons*.

Organiseringen av det svenske flyktningapparatet

Gruppens størrelse var så absolutt en utfordring. I juni 1945 var det 136.800 flyktninger og *displaced persons* i Sverige.¹⁹ For en del berodde hjemreisen på en endring i hjemlandet, som for baltiske flyktninger og jødiske *displaced persons*. I juni var det 30.000 baltiske flyktninger i Sverige, mesteparten fra Estland.²⁰ I juli økte denne andelen ved at ytterligere 10.000 *displaced persons* kom til landet.

Tallet på flyktninger og *displaced persons* gikk raskt nedover da nordmenn, dansker og andre fra vesteuropeiske land dro hjem etter kort tid.²¹ I oktober 1945 ble 4.000 polske personer sent tilbake til Polen i regi av myndighetene, mens de baltiske flyktningene fikk bli i Sverige uten å søke om det.²² I desember 1945 var 10.000 polske personer fremdeles i Sverige. Sammen med de baltiske personene var de den dominerende gruppen.²³ Det befant seg 1.000 *displaced persons* i svenske Dp-leirer 15. september 1945, 1. januar 1946 var det 7.000, 1. april 1946 var det 5.000 og 1. september 1946 var det 2.500.²⁴ Det var helst eldre, uføre, barn og mødre med spedbarn som var igjen i leirene på slutten av 1946. Noen fikk jobb i Sverige, resten hadde dratt tilbake til hjemlandet eller til andre land. Svært få jødiske *displaced persons* dro fra Sverige i 1945 og 1946.

Utviklingen av det svenske flyktningapparatet tok til på slutten av 30-tallet da *utlänningsnämnden* ble opprettet som en instans mellom kongen og sosialstyrelsen.²⁵ I oktober 1941 ble *Statens Flyktningsnämnd* opprettet der fem av de tilsatte var medlemmer i regjeringsministeriet. Som leder satt sjefen for sosialstyrelsen. Nemnden for- enklet samarbeidet mellom utlendingsorganene og involverte institusjoner som arbeidsformidling og fattighjelpesystem. Da tallet på flyktninger i Sverige steg, utviklet nemnden seg til et hjelpeorgan som på slutten av sommeren 1945 sysselsatte 67 tjenestemenn og kontortilsatte. Den hadde som oppgave å granske hjelpekomiteene sine søknader om statsbidrag og utbetale disse. Den tok seg av flyktninger i området i, og rundt, Stockholm, der den sørget for innkvartering, utrustning og økonomisk hjelp ved arbeidsledighet og omskolering. Nemnden hadde egne leirer, rekonvalesenthjem og mødrehjem.

Som følge av veksten i antall flyktninger ble UD sitt *passbyrå* og *utlänningsbyrå* hos socialstyrelsen slått sammen til Statens utlänningskommission i juli 1944. Dette ble Sverige sitt sentrale utlendingsorgan og inkluderte tre byrå.²⁶ Disse byråene ble sentrale i behandlingen av *displaced persons*. Det ene var *passbyrå* som avgjorde søknader om innreise og arbeids- og oppholdstillatelse. *Kontrollbyrå* og *sociala byrå* var de to andre. Kontrollbyrå holdt kontroll og oppsyn med alle utlendinger, mens sociala byrå fikk ansvaret for tilsynet av leirene som tok i mot flyktninger og *displaced persons*. I nært samarbeid med Statens arbeidsmarknadskommission utplasserte sociala byrå flyktninger og *displaced persons* i arbeid, fant bosted til dem og gav sosial støtte om det var behov for det. Dette byrået holdt kanselli hos Statens flyktingsnämnd, som det samarbeidet med. Sociala byrå sitt arbeid ble avsluttet 30. juni 1947, da den siste Dp-leiren ble nedlagt. Da tok *medicinalstyrelsen* seg av de syke og arbeidsuføre. Medicinalstyrelsen hadde også hatt ansvaret for pleien av syke *displaced persons* på sykehus. *Arbetsmarknadsstyrelsen* hos Statens arbeidsmarknadskommission overtok det meste av sociala byrå sitt arbeid, som mottak av *displaced persons* fra Polen. Statens Flyktningnämnd sitt arbeid gikk senere over til ordinær sosialhjelp.

Høsten 1944 tok Sverige i mot flyktninger fra de baltiske landene. I desember det året var det i alt 35.700 baltiske flyktninger i Sverige.²⁷ Kapasiteten til Statens utlänningskommission strakk ikke til, og ansvaret for de store flyktningstrømmene falt da på den nyopprettete *Civilförsvarsstyrelsen*. På sommeren og høsten 1945 var det meste av civilforsvarsstyrelsen sitt personell engasjert i dette arbeidet.²⁸

Gjennom en kuratortjeneste underlagt Socialstyrelsen hadde myndighetene kontakt med sjefene for leirene og beboerne i de ulike flyktningleirene. Kuratorene skulle besøke flyktningleirene regelmessig og lede arbeidet i leirene. Siden kuratorene ikke kunne være i den enkelte leir hele tiden, fikk leirsjefene det daglige ansvaret. Kuratorene hadde som oppgave å tilse at leirene ble styrt etter de prinsippene som var satt opp. Kuratorene hadde også organisatoriske oppgaver som å sørge for riktig plassering av flyktningene. Dessuten var det mange som hadde behov for hjelp til familiegjenforening.

Uavhengig av flyktningene sin bakgrunn hadde Svenske myndigheter hovedansvaret for *displaced persons* i Sverige og de skulle behandles likt uavhengig av nasjonalitet, etnisk bakgrunn og religion. Statens utlänningskommission passet på at *displaced persons* fikk primærbehovene som bosted, mat og klær dekket. De gav hjelp til dem som lå på sykehus eller som hadde behov for sosialstøtte. Etter hvert

ble det også aktuelt med hjelp til anskaffelse av husvære og jobb. De ble også gitt økonomiske midler til dem som drog fra Sverige. Mosaiska församlingen i Stockholm tok seg av de sosiale, kulturelle og religiøse behovene som jødiske *displaced persons* måtte ha. Da det viste seg at den forventede repatrieringen ikke lot seg gjennomføre ble politikken rettet mot *displaced persons* og behandlingen de to institusjonene gav dem en annen.

Myndighetenes hjelp hadde helt klart sine begrensninger ettersom de bare skulle dekke de nødvendige behovene og fra prinsippet om lik behandling. Dette gav seg utslag i at de behovene som *displaced persons* eventuelt måtte ha utover dette, måtte de få dekket gjennom andre instanser. Dette var tilfellet for blant annet jødiske *displaced persons* som ønsket å følge ortodokse jødiske regler. For de og andre jøder som hadde liknende behov, ble støtten de fikk fra Mosaiska församlingen i Stockholm helt nødvendig. Også med tanke på de store politiske spørsmålene omkring jødiske *displaced persons* sitt opphold i Sverige skulle forsamlingen spille en viktig rolle. Vi skal nå se på svenske myndigheter sine politiske valg i forhold til jødiske *displaced persons* og hvilke faktorer som spilte inn.

Svenske myndigheters politikk rettet mot jødiske displaced persons

Spørsmålet om *displaced persons* sin fremtid ble etter hvert et sentralt spørsmål. Frykten for å bli tvangsflyttet tilbake til hjemlandet førte til en sterk uro, spesielt blant polske jødiske *displaced persons*. I Polen nektet polakker å gi fra seg det som tidligere hadde vært jødisk eendom. Dette gjorde det ekstra vanskelig for jødiske *displaced persons* å gjenoppbygge sine liv i hjemlandet. Dessuten var antisemittismen fremdeles levende i Polen. Selv om polske myndigheter prøvde å legge forholdene til rette for jøder, var det vanskelig å verne de mot antisemittiske reaksjoner som i enkelte tilfeller utartet seg som jødeforfølgelser.²⁹

Selv om svenske myndigheter forsto uroen blant jødiske *displaced persons* måtte press fra den Mosaiska församlingen i Stockholm til for å få en kursendring. Forsamlingen var i kontakt med Statens utlänningskommission, *justitieministern* og *utrikesministern* i månedsskiftet august-september, der de la frem uroen som hadde oppstått blant jødiske *displaced persons* fra Øst-Europa og de baltiske landene.³⁰ Forsamlingen oppfordret myndighetene mot å tvangsrepatriere jøder. Det var bred enighet om at det var noe forsamlingen skulle jobbe

hardt for å hindre. Det kom til syne gjennom støtten til et framlegg laget av Masur fra Zionisforbundet og Hugo Valentin tidlig i oktober.

A. Forsamlingens anstrængningar skola även i fortsättningen inriktas på att förmå vårt lands myndigheter att låta 1945 års räddade vistas i Sverige intill deras frivilliga emigration ordnats, samt att under den tiden de vistas här, underlätta deras möjligheter till arbete för självförsörjning.

B. Forsamlingens representanter skola vid förhandlingar med myndigheterna företräda dessa synpunkter.³¹

Regjeringen kom etter presset utenfra frem til at man ikke skulle tvangsflytte polske *displaced persons*, både jødiske og ikke-jødiske, og at de skulle få oppholde seg i Sverige frem til det var mulig for dem å dra videre til andre land. Myndighetene gav de det gjaldt spesielle identitetsbevis slik at de kunne ta seg arbeid i mellomtiden.

Den 25. oktober 1945 ble det gjort et særskilt vedtak angående oppholdstillatelsens varighet.³² Myndighetene innså at tiden for repatriering ikke var inne, noe de måtte ta hensyn til. Det ble derfor satt opp spesielle regler, og for jødiske *displaced persons* i Sverige gjaldt denne retningslinjen: *Uppehållstillstånd för 6 månader – 1 år meddelas utlännning, som vistats här mindre än fem år, är oförvitlig samt har godtagbara skäl för kvarstannande här under tillståndstiden.*³³ I dette vedtaket var ikke noen spesiell gruppe oppgitt, men noen dager senere ble det satt opp et eget PM for polske *displaced persons*.³⁴ Innen en uke skulle disse gi tilbakemelding til Passbyråen om de var forhindret i å dra tilbake til Polen.

Det er ikke noe som indikerer at jødiske *displaced persons* måtte forlate landet under tvang fra myndighetene. I et skriv frå Statens utlänningsskommission i august 1947 står det følgende:

Principen vid behandlingen av dem har hittills varit, att de som önskade återvända till sina hemländer erhållit bidrag till resekostnaderna. Ingen har emellertid tvungits att mot sin vilja lämna landet, trots att vid överförandet av denna grupp till Sverige uttalades, att syftet med åtgärden endast vore att bereda vederbörande sex månaders rekreation här.³⁵

Det lå nok humanitære motiv bak denne velviljen, men den lot seg enkelt gjennomføre siden *displaced persons* var attraktiv arbeidskraft. Flertallet av *displaced persons* var unge kvinner som fysisk var i stand til å utføre arbeid. Dessuten var de som kvinner relativt billig arbeidskraft.

Så tidlig som den 9. mai, bare litt over en uke etter at de ikke-nordiske overlevende frå konsentrasjonsleirene begynte å komme, skrev *länsarbetsnämnden* følgende til Statens arbeidsmarknadskommission:

Enligt vad som kommit till nämndens kännedom finnas bland de omkring 6 000 polska flyktingar, vilka i dagarna anlänt till vårt land ett relativt stort antal fullt arbetsföra personer, företrädesvis kvinnor. Av dessa torde vidare en del ha vana i jordbruksarbete. Länsarbetsnämnden får därför anhålla att kommissionen måtte undersöka möjligheterna att sysselsätta denna kategori i betarbete.³⁶

Statens arbeidsmarknadskommission lot heller ikke vente på seg. Den 7. juni 1945 ble det sendt ut et skriv til länsarbetsnämndene som gjaldt utplassering av *displaced persons* i arbeid. Der stod det:

Från de personer av olika nationaliteter, som varit internerade eller deporterade i Tyskland och som genom Svenska Röda Korsets försorg överförs till Sverige för att senare, i den mån det blir möjligt, återföras till sina hemländer – i enlighet med vedertagen terminologi kallas de i det följande »repatriandi» – ha i vissa fall framställts önskamål att erhålla arbetsanställning efter den föreskrivna karantänstidens slut. Dessutom har svenska arbetsgivare gjort hänvändelser att få anställa repatriandi. Civilförsvarsstyrelsen, utlänningskommissionen och arbetsmarknadskommissionen ha därför överenskommit att kvinnliga repatriandi må, under förutsättning att respektive legationert tillstånd lämnas, kunna utplaceras efter följande riktlinjer.³⁷

Interessen for *displaced persons* sin arbeidskraft viser at den svenske flyktningpolitikken, ved siden av andre aspekt, var en del av den svenske arbeidsmarkedspolitikken. Like etter krigen gikk Sverige fra å være et borgerlig, kapitalistisk samfunn, preget av stor arbeidsledighet, til å utvikle seg i retning av en velferdskapitalistisk stat, der full sysselsetting var et av hovedmålene.³⁸ Den spirende industrikapitalismen ble en hjørnestein som gav opphav til mange arbeidsplasser. Dermed økte forespørselen etter arbeidskraft, og det stadig økende behovet kunne ikke dekkes av den utenlandske arbeidskraften som man hadde tilgang på i Sverige. Slik ble baltiske flyktinger og *displaced persons*, både menn og kvinner, en viktig ressurs i oppbyggingen av den svenske velferdsstaten, *folkhemmet*, etter andre verdenskrig.

I ettertid kan man diskutere hvor fornuftig utplasseringen av *displaced persons* i arbeid var med tanke på hva de nettopp hadde vært i gjennom og som preget dem psykisk og fysisk. I en del tilfeller var

ikke *displaced persons* kjent med arbeidet de ble satt til å utføre. *Displaced persons* var selv positivt innstilt til arbeid. Allerede i midten av mai 1945 viste det seg at fordelt på 37 Dp-leirer var det i alt 1.300 polske *displaced persons* som stilte sin arbeidskraft til disposisjon.³⁹ Denne positive holdningen må nok sees ut fra at disse menneskene etter tiden i fangeskap ikke husket hva det ville si å være et fritt menneske med tanke på de rettighetene man har. De sentrale myndighetene så nok til en viss grad betenkeligheter ved en tidlig arbeidsutplassering, og allerede 7. juni 1945 sende Statens arbeidsmarknadskommission ut et skriv til länsarbetsnämndene at utplasseringen måtte skje med forsiktighet og ut fra den enkeltes egen vilje.⁴⁰ Men etter hvert ble også de sentrale myndigheter mer pågående i sine krav om arbeidsutplassering. Bak lå økonomiske motiv, men også moralske hensyn ved at en som medlem i et samfunn, *folkehemmet*, skulle tjene penger for sitt opphold der. *Arbetsförmedlingene* vart pågående overfor dem som hadde vansker med å komme seg i arbeid, og det ble truet med straffeleir og hjemsending.⁴¹

Det ble aldri noe poeng for svenske myndigheter at jødiske *displaced persons* skulle ut av landet. Fra 1. mai 1948 gav ikke Statens utlänningskommission statsbidrag til personer som ønsket å dra til et annet land, dersom de utførte produktivt arbeid i Sverige.⁴² Myndighetene tenkte nok økonomi, men dersom de hadde villet at *displaced persons* skulle forlate landet, hadde de nok finansiert reisene.

Å finne et annet land å slå seg ned i var ikke noen enkel sak for jødiske *displaced persons*. Dette problemet opplevde også jødiske *displaced persons* i Dp-leirene i det okkuperte Tyskland. Et alternativ var opprettelsen av en egen jødisk stat i Palestina. Problemet med denne løsningen var at Storbritannia viste liten vilje til å gi opp sitt mandat i området.⁴³ Uviljen hadde bakgrunn i økonomiske interesser gjennom store oljeressurser i området, men skyltes også strategiske interesser da området fungerte som en buffersone mot Sovjetunionen. For å hindre fremveksten av en jødisk stat, ble det svært vanskelig å få innreisetilattelse til Palestina. Særlig var det USA som presset Storbritannia til åpne for opprettelsen av en jødisk stat i Palestina. Et sentralt motiv fra USA sin side var at de ønsket å løse deler av *displaced persons*-problemet i sin egen okkupasjonszone. Svenske myndigheter kom ikke med noe press mot Storbritannia til tross for at svenske myndigheter ikke kunne sende jødiske *displaced persons* tilbake til sine opprinnelsesland. Det var nok av jøder som ønsket å dra til Palestina, men igjen var det ingen tegn til at svenske myndigheter så det som et problem at jødiske *displaced persons* ble i landet.

Illegal immigrasjon ble løsningen på problemet da det britiske mandatet vanskeleggjorde Palestina som et alternativ. I januar 1947 seilte skipet *Ulva* fra Göteborg med 700 jøder om bord. De fleste av disse var jødiske *displaced persons*. Turen ble organisert av medlemmer av Hechaluzrørsla. De ble stanset av britiske observatører før de ankom Palestina og måtte derfor vente et år på Kypros til staten Israel ble opprettet. Denne episoden gjorde britiske myndigheter urolige og de fryktet at flere skip skulle forsøke å ta seg fra Sverige til Palestina. Derfor tok den britiske legasjonen i Stockholm kontakt med svenske myndigheter for å be dem hindre illegal immigrasjon til Palestina. Men den offisielle reaksjonen til svenske styresmakter var at en i følge svensk lov ikke kunne hindre et skip utreise fra Sverige, om ikke annet enn om båten var i uforsvarlig stand.⁴⁴ Britiske myndigheter førte likevel en hard linje. I et brev til den svenske utrikesministeren 27. juni 1947, spurte den britiske utenriksministeren, Bevin: *May we count upon the assistance of your Government in preventing the situation in Palestine from deteriorating still further as a result of the continued flow of illegal immigrants?*⁴⁵

To uker senere kom et nytt brev, da fra den britiske legasjonen i Stockholm.⁴⁶ Denne gangen grunn gav legasjonen sin oppfordring til svenske styresmakter, blant annet, ut fra at skipene som fraktet de illegale immigrantene ofte var i svært dårlig stand og overlastet. Om ikke svenske myndighetene intensiverte sin kontroll, vil de i følge egne lover, stå ansvarlige for tap av liv. Som nevnt ovenfor stemte det at skip som var i uforsvarlig stand ikke hadde lov til å forlate svenske havner. Svaret fra svensk UD kom tidlig i august, der de holdt fast på sitt: *Is the proper controlling authority satisfied no such cause to danger of life prevails, the authority thus by virtue of the laws and regulation now in force in Sweden, does not seem to possess the right to forbid the vessel to sail.*⁴⁷

Som man ser, la ikke UD seg i selen for å hindre illegal immigrasjon til Palestina. UD oppfordret heller ikke til oppretting av en jødisk stat. Ved å godta illegal immigrasjon til Palestina, støttet Sverige de østeuropeiske landene og USA sin linje. Denne linjen innebar at den illegale immigrasjonen til slutt ville føre til at Storbritannia kom til å gi fra seg sitt mandat i Palestina. Om dette var motivet bak, eller om svenske myndigheter ville unngå å vikle seg inn i en konflikt mellom Aust-Europa og Storbritannia, er vanskelig å si. På den andre siden var det ingen grunn til å engasjere seg i denne problematikken, da jødiske *displaced persons* ikke var til hodebry for landet. Tvert om hadde de gjennom sin arbeidskraft tilført Sverige noe positivt. Dess-

uten var det jødiske Sverige en aktiv medspiller i flyktningarbeidet og det var ikke noe sjakktrekk å blande seg inn i deres anliggende.

Mosaiska församlingen i Stockholm sitt flyktningapparat

Församlingens traditioner og det ledende gamla svenskjudiska skiktets ideologi, gällande lagar och förordningar med avseende på invandring og arbete, den allmänna opinionen, präglad av rasteorier, som också i större eller mindre utsträckning var förträdda i alla politiske partier, ett visst mått av antisemitism och en kanske ännu starkare fruktan för att en latent antisemitism skulle kunna aktualiseras, samarbeidet med de tyska judarnas organisationer och frånvaron av intern opposisjon i dessa frågor, allt detta talade för en försiktig hållning från judiskt håll. Mosaiska församlingen (red. i Stockholm) var övertygad om att detta var den enda möjliga ståndpunkten.⁴⁸

Dette er noe av det Svante Hansson oppsummerer angående den Mosaiska församlingen i Stockholm sin flyktningpolitikk 1933–1944. At det var en *försiktig hållning*, som Hansson kaller det, har ikke Mosaiska Församlingen benektet, men den prøvde å få forståelse ut fra de faktorer som Hansson viser til som etter en remissedeblat januar 1945 der *socialministern* Gustav Möller kritiserte Mosaiska församlingen i Stockholm sitt flyktningarbeid.⁴⁹ Det hersket til tider også stor uenighet i forsamlingen angående dens flyktningpolitikk, og trolig ville en felles front gitt et bedre resultat. Forsamlingen kunne ha vært mer pågående i sine krav til myndighetene. Det er tydelig at denne tilbakeholdenheten hadde bakgrunn i at en fryktet at en mer aggressiv holdning ville få negative konsekvenser for jødene i Sverige. En ønsket ikke å falle i unåde hos svenske myndigheter, men en økende antisemittisme var også en trussel. De endringer som skjedde ved krigens slutt gav rom for den innsatsen forsamlingen la ned i sitt flyktningarbeid 1945 til 1950.

Denne innsatsen var preget av at myndighetene tok seg av de store politiske linjene, men Mosaiska församlingen i Stockholm spilte likevel en avgjørende rolle. Siden myndighetene baserte deler av flyktninghjelpen på flyktningorganisasjonene som var i flyktningene og *displaced persons* sin omkrets, resulterte det i et samarbeid mellom statlige myndigheter og private organisasjoner og institusjoner. For Mosaiska församlingen i Stockholm betydde dette utvikling av et eget organ for flyktninghjelp.

Mottaket av jødiske *displaced persons* førte til at de mosaiske forsamlingene i Sverige satte i verk et omfattende apparat for flyktninghjelp. Det hadde sitt utgangspunkt i den Mosaiske församlingen i Stockholm, som fungerte som en koordinator for samarbeidet mellom forsamlingene i Göteborg og Malmö. Som før og under krigen var det i all hovedsak den Mosaiske församlingen i Stockholm som stod i kontakt med myndighetene. Forsamlingen administrerte også flyktninghjelpen og etablerte et eget organ for flyktninghjelp i 1933. Utgangspunktet var en egen flyktningkomité med en særskilt komité under seg som tok seg av sosiale oppgaver blant jødiske flyktninger. Flyktningpolitikken i Sverige var på 1930 tallet kjennetegnet av et kvotesystem som innebar at Sverige skulle være et midlertidig oppholdssted frem til flyktningene hadde funnet et nytt land å dra videre til. Når en flyktning reiste videre til et annet land, kunne en ny flyktning få plassen etter han. Avgjørelsene om hvem som skulle få komme inn under kvoten ble tatt av Mosaiska församlingen i Stockholm.

I 1941 opprettet forsamlingen en egen seksjon for flyktninghjelp, *Flyktningsektionen*. I og med at Sverige tok i mot jødiske konsentrasjonsleirfanger, ble det avholdt et møte i flyktningseksjonen den 31. mai 1945, der man opprettet en egen komité for jødiske *displaced persons* som kom til Sverige. Komiteen fikk navnet *Kommittén för 45 års räddade* og besto av representanter fra forsamlingen sin flyktningseksjon, JDC⁵⁰, *Zionistföreningen*, *Kvinnoklubben*, *Skandinaviska ungdomsförbundet* og *Hechaluz*⁵¹. I saker som berørte polske og ungarske *displaced persons* skulle komiteen rådføre seg henholdsvis med *Judisk-polska hjälpekomitén* og *Raoul Wallenbergs komité*.⁵²

Man tok hensyn til gruppesammensetningen av jødiske *displaced persons*, noe valget av de ulike jødiske foreninger som var med i komiteen viser. At Kvinnoklubben og det Skandinaviske ungdomsforbundet ble knyttet opp til dette arbeidet viser at man tok hensyn til at det i hovedsak var unge mennesker, der de fleste var kvinner som kom til Sverige i mai 1945. Videre var en klar over at de fleste opprinnelig kom fra Polen og Ungarn. Det at *Zionistföreningen* og *Hechaluz*, som jobbet for emigrasjon til Palestina med det formål å bygge opp en jødisk stat der, er koblet inn viser en bit av forsamlinga sin politikk; at jødiske *displaced persons* ikke kom til å bli værende i Sverige, men dra videre til Palestina og bosette seg der. Dessuten holdt Mosaiska församlingen i Stockholm, som før, nær kontakt med andre jødiske forsamlinger i Sverige, samtidig som den satte opp retningslinjene for hjelpevirksomheten. Fraværet av World Jewish

Congress i denne komiteen vitner om at uenigheten om Mosaiska församlingen i Stockholm sin flyktningpolitikk under krigen, fremdeles skapte et skille. Det kom heller aldri til noe samarbeid mellom disse organisasjonene senere.

Representanter for andre organisasjoner enn Mosaiska församlingen i Stockholm deltok i hjelpearbeidet for jødiske *displaced persons*, men forsamlingen var offisielt ansvarlige for arbeidet og den iverksettende instans. Komittén för 45 års räddade tok avgjørelser av betydning for den sosiale, kulturelle og religiøse virksomheten blant jødiske *displaced persons*. *Arbetsutskottet för 1945 års räddade* hadde ansvaret for at disse avgjørelsene ble satt ut i livet. Forsamlingen hadde også en kurator-tjeneste som fungerte som ett bindeledd mellom jødiske *displaced persons* og forsamlingen. Sommeren 1944 engasjerte Mosaiska församlingen i Stockholm to kuratorer i forbindelse med hjelp til jødiske flyktninger fra Finland. Statsløse jøder i Finland begynte sommeren 1944 å føle seg truet, og det året flyktet i alt 240 jøder over til Sverige.⁵³ Da jødiske *displaced persons* kom til Sverige i 1945, ble det nødvendig å bygge ut kurator-tjenesten. Forsamlingen supplerte gjennom dette styresmaktenes kurator-tjeneste og skapte kontakt mellom *displaced persons* og statlige og kommunale institusjoner. I tillegg var kuratorene tilretteleggerer av kulturelt og religiøst liv blant *displaced persons*, noe den Mosaiska församlingen i Stockholm anmodet om. Senere konsentrerte kuratorvirksomheten seg også om å orientere jødiske *displaced persons* om forskjellige sider i det svenske samfunnet, som arbeidspolitiske forhold. Under et møte i Komittén för 45 års räddade i juni 1945 ble det bestemt at det skulle tilsettes 7-8 kuratorer som skulle samarbeide intimt etter felles retningslinjer.⁵⁴ Da virksomheten var på sitt høydepunkt i 1946 og 1947 sysselsatte dette rådgivende arbeidet 10 kuratorer.⁵⁵ Etter Dp-leirene ble avvirket i 1947 ble det tilsatt det man kalte for *faste* kuratorer som var stasjonerte der store grupper av jødiske *displaced persons* var samlet. Fra 1950 ble kuratorvirksomheten redusert, men fremdeles var det noen få kuratorer som holdt frem arbeidet.⁵⁶ Man hadde også nemnder som jobbet på spesifikke områder hva gjaldt reisekostnader, emigrasjon og etterforskning. Under høydepunktet 1946-1947 var mer enn 60 personer tilsatt i det totale hjelpearbeidet. Blant disse var også en del av forsamlingens ordinære personell. Da Dp-leirene ble oppløst og mange jødiske *displaced persons* kom ut i arbeid eller hadde reist fra landet, ble arbeidsmengden mindre.⁵⁷ Fra siste delen av 1948 skjedde også en omorganisering der arbeidet for alle som kom til Sverige etter 1945 ble samlet under en avdeling, *Inkomna fr. o. m. 1945*.

Flyktninghjelpapparatet var kostbart, og følgelig var den økonomiske støtten fra JDC svært viktig for forsamlingen sin innsats for jødiske *displaced persons*. Mens JDC spilte en sentral rolle i arbeidet for jødiske *displaced persons* i leirene i Tyskland og Østerrike, gjennom oppretting av egne kontor og tilhørende hjelpearbeiderer, fungerte organisasjonen som det man kan kalle en *papirorganisasjon* i Sverige. JDC hadde ikke direkte kontakt med svenske myndigheter, men var til stadighet i korrespondanse med den Mosaiska församlingen i Stockholm om forholdene for jødiske *displaced persons* i Sverige. Når det gjaldt forsamlingen sitt arbeid ble det tatt hensyn til at det skulle foregå etter JDC sine retningslinjer.

Det ble altså ikke opprettet noen egen avdeling med egne frivillige flyktningsarbeiderer. JDC som i starten samarbeidet med *World Jewish Congress*, ønsket ikke å konkurrere med World Jewish Congress om de få frivillige som var, og så derfor en slik organisering som et brukbart alternativ.⁵⁸ De valgte å støtte den eksisterende virksomheten som allerede var i Sverige, som for eksempel World Jewish Congress sitt hjelpeprogram. Gjennom dette hjelpeprogrammet ble det utdelt mat og klær til jødiske fanger i tyske konsentrasjonsleirer. Etter hvert så JDC at samarbeidet med World Jewish Congress ikke fungerte. Frå januar 1945 fikk den Mosaiska församlingen i Stockholm for alvor støtte fra JDC til hjelpearbeid.⁵⁹ Arbeidet som JDC utførte i det okkuperte Tyskland, var mye likt det arbeidet JDC støttet hos den Mosaiska församlingen i Stockholm. Med midler frå JDC organiserte forsamlingen blant annet emigrasjon, sosialt arbeid, oppsporing av slekt, informasjonsservice, kulturelle aktiviteter, undervisning og religiøse program. En kan på sett og vis se på forsamlingen som JDC sin forlengede arm i Sverige. I januar 1945 tilsatte JDC den jødiske advokaten Ragnar Gottfarb som sin representant i Sverige. Gottfarb fungerte som et bindeledd og kontaktperson mellom de to organisasjonene. Riktignok hadde JDC støttet forsamlingen økonomisk tidligere, som i tilfellet med de finske jødene i 1944, men summen det ble snakk om nå var i en helt annen kategori. Dessuten fikk Mosaiska församlingen i Stockholm myndighet til å fordele pengene. Av i alt 15 millioner svenske kroner som forsamlingen brukte på hjelp til jødiske flyktninger og *displaced persons* fra 1940 til 1950, var 7,4 millioner bidrag frå utenlandske organisasjoner.⁶⁰ Denne summen inkluderer 3 millioner som gikk til reisekostnader og 4,3 millioner til den allmenne flyktninghjelpen i Sverige. Bare til den allmenne flyktninghjelpen gav JDC 4 millioner i perioden 1940 til 1950.

Den Mosaiska Församlingen i Stockholm sin politikk overfor jødiske displaced persons

Innsatsen som Mosaiske församlingen i Stockholm la i flyktningarbeid ble større ved at Sverige tok i mot overlevende jøder fra konsentrasjonsleirene. Mottaket innbar også at de kom til å øve et større trykk på svenske myndigheter sin politikk. I tillegg til å jobbe for at jødiske *displaced persons* ikke skulle tvangsrepatrieres, som er redegjort for ovenfor, jobbet den Mosaiska församlingen i Stockholm aktivt for at jødiske *displaced persons* skulle få reise videre til Palestina. De oppfordret derfor britiske myndigheter til å oppheve restriksjonene de hadde satt på immigrasjon til Palestina. I et opprop til den britiske regjeringen i desember 1945 uttrykte den Mosaiska församlingen i Stockholm sin uro over den britiske politikken: *It is with the deepest concern that the Jews of Sweden are viewing the continued enforcement of the harsh restrictions on Jewish immigration into Palestine.*⁶¹ Forsamlingen grunn gav dette videre i oppropet med at i Palestina kunne jødiske *displaced persons* få en fremtid:

The Jewish Congregations in Sweden entreat the Government and people of Britain to give the most careful consideration to the imperative necessity of facilitating the immigration into Palestine of the greatest possible number of unfortunate homeless Jews. By so doing we also give the expression to the hopes of the thousands of rescued Jews, now staying in this country.⁶²

Den Mosaiska församlingen i Stockholm innså raskt at de hadde ansvar for jødiske *displaced persons* sin framtid. Det kom også tydelig frem når det angikk barn og ungdommer under 18. Etter initiativ fra Mosaiska församlingen i Stockholm ble det den 9. august 1945 avholdt et møte mellom representanter fra forsamlingen og sjefen i Sociala byrån, Bexelius, om å gi jødiske *displaced persons* muligheter til skolegang.⁶³ Dette var Statens utlänningskommission positive til, noe man også hadde sett under krigen da myndighetene viste vilje til å gi flyktninger muligheter til skole og utdanning. Tilretteleggingen av skolegang for ulike flyktninggrupper kom i gang etter initiativ fra flyktninggruppenes egne organisasjoner på same måte som den Mosaiska Församlingen i Stockholm hjalp jødiske *displaced persons*.⁶⁴ På møtet kom en frem til enighet om å ikke diskutere ungdommene sitt fremtidige hjemland nå, men å la det ligge mens en plasserte de på skolehjem. Statens utlänningskommission tok på seg det økonomiske ansvaret for skolehjemmene, men forsamlingen skulle ta seg av å skaffe personale og dekke kostnadene ved spesielle jødiske

behov. Skolehjemmene sin intensjon var å gi en vestlig oppfostring i et jødisk miljø.

Senere skulle forsamlingens engasjement for å gi jødiske *displaced persons* en fremtid i Palestina komme tydelig frem i utdannelse-arbeidet. I oktober 1945 ble *Rabbinrådet i Sverige* stiftet. Rådet besto av rabbinerne fra de mosaiske forsamlingene i Stockholm, Göteborg og Malmö.⁶⁵ Markus Ehrenpreis var formann i rådet og hadde som oppgave å planlegge og overvåke den jødisk-religiøse oppfostringen på skolehjemmene. I en kunngjøring om stiftelsen av rådet stod det følgende: *Med hänsyn till det relativt ansevärliga antalet räddade avsedda att överföras till Palestina, söker rabbinrådet åstadkomma förbindelse med Palestinas överrabbinat och ledningen för ungdoms-Alija i Jerusalem i och för samarbete.*⁶⁶

I oktober 1945 skrev rabbinrådet til myndighetene at de ville utarbeide en normalplan for den religiøse og den allmennjødiske undervisningen. Rådet ville tilse at det var jødisk ånd og livsførsel på de stedene der jødiske *displaced persons* oppholdt seg. Sociala byrån godkjente disse planene, men presiserte at en ikke skulle tvinge religiøse ritual på jødisk ungdom.⁶⁷ De fleste skolehjemmene kom da under jødisk ledelse der flertalet av forstanderne på hjemmene var medlemmer av Hechaluzbevegelsen. Lærerpersonalet var stort sett rekruttert blant jødiske *displaced persons*, noe som var en god løsning med tanke på det språklige.

Til sammen var det 700 barn og ungdommer på disse hjemmene i mai 1946, men i oktober samme år gikk tallet ned til rundt 330. Dette skyldes at mange som hadde tatt en yrkesopplæring på disse hjemmene nå var kommet ut i arbeid. I mai 1946 var det fire skolehjem der barn opp til 16 år ble plassert. Her ble de undervist i vanlige skolefag, men også delvis i hebraisk, jødisk historie, religion og Palestina-kunnskap. I de 9 ungdomshjemmene, som omfattet ungdom opp til 18, vart det gitt praktisk yrkesutdanning i tillegg.⁶⁸ Myndighetene opprettholdt disse skolehjemmene så lenge som det eksisterte et behov. Det siste skolehjemmet ble avviklet våren 1948.⁶⁹

Den Mosaiska församlingen i Stockholms politikk overfor jødiske *displaced persons* under 18 år hadde et sionistisk innhold. Det ble også fremhevet at jødiske *displaced persons* ikke skulle isoleres fra det svenske samfunnet. Ettersom *displaced persons* ble etterspurt som arbeidskraft, oppstod det et behov for at de skulle tilpasse seg det svenske samfunnet. Svenske styresmakter gav ikke språkopplæring til *displaced persons*. Forsamlingen opprettet derfor kursvirksomhet i svensk og engelsk for å gjøre overgangen til det svenske samfunnet

lettere for jødiske *displaced persons*. Kursene tok til i desember 1945 og ble ledet av *Judiska föreningars centralkommitte i Stockholm*.⁷⁰ Som lærere stilte de svensk- jødiske studentene og den Jødiske studentklubben opp. 24 personer stilte frivillig som ekstralærere og vikarer uten lønn. Etter hvert underviste også jødiske *displaced persons*, som hadde kommet i gang med egne studier.

Allerede høsten 1946 så man resultat blant elevene og elevtallet økte. I Stockholm fulgte 230 elever kursene regelmessig, men i en periode kom tallet opp i 325. Til sammen ble det holdt kurs 528 timer på kveldstid og 279 timer på dagtid i løpet av 1946.⁷¹ Dette var bare i Stockholm, men den Mosaiska församlingen i Stockholm støttet også språkundervisning andre steder i landet. Et problem var at de som fremdeles var i Dp-leirer og på rekonvalesenthjem ikke hadde mulighet til å delta på kursene. For disse ble løsningen et selvstudium der forsamlingen sendte ut en korrespondanseavis, *Kamratbrevet*. Et annet problem som satte hinder for gjennomføringen av en effektiv undervisning, var mangelen på lærebøker. Dessuten var elevmassen sammensatt av mange ulike nasjonaliteter og forkunnskapene til de som deltok varierte.⁷²

Den Mosaiska församlingen i Stockholm hjalp også jødiske *displaced persons* økonomisk slik at de kunne fullføre studier de var i gang med før de kom i konsentrasjonsleir. Også de som ønsket å begynne på en yrkesutdanning, kunne få hjelp. Disse midlene var øremerket evnerike ungdommer. Forsamlingen så nemlig de *intellektuelle* blant jødiske *displaced persons* som fremtidige forsamlingsmedlemmer. Ved å støtte dem, håpte den Mosaiska församlingen i Stockholm at de skulle få noe igjen. I 1947 åpnet dessuten myndighetene for at *displaced persons* skulle få tilgang til statsstipendet, som var på 90 kroner i måneden.⁷³ Likevel; de fleste måtte finansiere utdanningen sin selv.

Det var den Mosaiska församlingen i Stockholm som tok initiativet til tiltak og hjelp utover det mest nødvendige. Det oppstod likevel aldri noen konflikt mellom svenske myndigheter og forsamlingen, noe som må sees i sammenheng med at forsamlingen var opptatt av å ikke være til bry for myndighetene. Blant annet var den forsiktig med å stille krav til myndighetene. Et eksempel på dette var en sak som gikk på å kreve støtte til ortodokse grupper blant *displaced persons*. I en rapport til JDC i oktober 1945 skrev Ragnar Gottfarb at sjefsrabbi Ehrenpreis så det slik at forsamlingen skulle unngå å stille for store krav til myndighetene, siden det kunne virke ødeleggende på polske jøders fremtid i Sverige.⁷⁴

Som vi har sett, kom forsamlingen med ønsker til myndighetene, men det var krav som ikke var fornuftstridige. Til eksempel var kravet om skolegang rimelig i og med at andre *displaced persons* fikk dette tilbudet. Myndighetene var opptatt av at det ikke skulle gjøre forskjell på ulike grupper av *displaced persons*. Det satte rammer for den støtten Mosaiska församlingen kunne få innvilget til jødiske *displaced persons*. Siden jøder ikke bodde i egne leirer, ble det ekstra viktig å passe på at en ikke gjorde noe som kunne oppleves som urettferdig. Dette var tilfelle med blant annet pengegaver. For å rettferdiggjøre slike gaver, var det viktig at de aktuelle gruppene fikk disse i forbindelse med høytider.

Forholdet mellom Mosaiska församlingen i Stockholm og Statens utlänningskommission var tett, i og med at de to institusjonene var i kontakt til stadighet fordi forsamlingen var pliktig å rapportere om arbeidet de gjorde for jødiske *displaced persons*. Det var et ønske om kontroll fra myndighetenes side, men også en ansvarsoverføring til Mosaiska församlingen i Stockholm.

Etter vi nå har sett på myndighetenes og forsamlingens politikk overfor jødiske *displaced persons*, gjenstår det å se ting ut fra perspektivet til de som mottok hjelpen. Dette vil gi et mer helhetlig bilde av de to institusjonene sin politikk.

Flyktninghjelpen sett fra jødiske displaced person sitt ståsted

Vi svenska judar ha haft den oskattbara förmånen att få uppleva krigets slut med bevarande av allt, som varit oss kärt. Vår tack-samhetsskuld härför är så stor, att intet offer från vår sida kan vara stort nog, när det gäller att till nytt liv för att hjälpa särskilt de grupper av överlevande som vårt land slagit upp sina portar för. Låt oss denna gång hjälpa över vår förmåga. Aldrig förut ha vi haft större anledning härtill.⁷⁵

Sitatet overfor er et utdrag av den oppfordringen som medlemmene i den Mosaiska Församlingen i Stockholm fikk av ledelsen sommeren 1945. Med denne innstillingen som utgangspunkt lå ting nå til rette for at forsamlingen skulle hjelpe jøder som var offer for nazismens utryddingsmaskineri. Sammen med myndighetene kom forsamlingen til å spille en sentral rolle i livet til jødiske *displaced persons*, men spesielt er det forsamlingen som har opplevd kritikk fra jødiske *displaced persons*.

De äro ofta irriterade, om man inte besöker dem. Jag hör ofta förebråelser så som: »Vi trodde att församlingen glömt oss» eller »att vi är styvbarn» eller »vet församlingen om oss?»⁷⁶

Dette er et utdrag av en rapport som församlingens kurator Husid skrev. Han mente at jødiske *displaced persons* hadde et større behov for kontakt med den Mosaiska församlingen i Stockholm enn den de fikk. De savnet mer forståelse og mente at deres behov ikke ble sett. En jødinne som opprinnelig kom fra Lotz i Polen, og som var blant de frigjorte konsentrasjonsleirfangene som kom til Sverige i 1945, gjorde seg i ettertid disse tankene om forholdet til församlingen:

Kontakten med den Mosaiska församlingen var dålig. Jag skall alldrig glömma det första Jon – Kipur helgen. Lagerchefen Malmberg har ordnat innekvartering hos judiska familjer i Stockholm så att vi skall kunna vara med i Synagogan. Jag blev utplacerad på Götgatan hos en mycket rik och känd familj, med stor lägenhet, som trots det, har inga plats förmig att ligga över natten. Jag blev ledsagad till en skola, som var lösningen för många av oss. Det mesta av dagen tillbringde jag, på Stockholms gator. Jag kände mig som en tiggare, och inte som en gäst. Några små händelser som ennu gör ont, och därför förtränger jag. Närmare kontakt har jag inte nu med församlingen.⁷⁷ [skrivefeil er ikke rettet]

Denne hendelsen gir uttrykk for manglende forståelse for hvilke behov et menneske i krise har. Selv om tanken i utgangspunktet var god, er det viktig at den har et medmenneskelig innhold og ikke bare fungerer som giverens måte å lette sin dårlige samvittighet på. Senere når jødiske *displaced persons* skulle klare seg selv, følte de at de ikke var inkluderte i det svensk-jødiske samfunnet, men at den Mosaiska församlingen i Stockholm likevel ønsket å ha kontroll over dem. Dette forsterket følelsen av avstand mellom *displaced persons* og församlingen. Et av medlemmene i den jødiske foreningen i Borås karakteriserer avstanden slik:

Vi kände ett enormt avstånd till församlingen i Stockholm, mellan »dom» och »oss». Dom poängterade att det var dom som bestämde, dom gjorde som dom vill.

Och dessutom tyckte vi, att när det var Claimspengar, som var för vår skull, så skulle vi själva fördela pengarna genom Bikur Cholim, för vi kände ju till vilka som var behövande. Vi tyckte ju att församlingen i Stockholm och kurator H bestämde för mycket och det var det som vi satte oss emot, det var det som konflikten gällde.⁷⁸

Dette er eksempel på kritikken som har blitt reist mot den Mosaiska församlingen, men man skal være forsiktig med å generalisere forholdet mellom de to partene. Uansett må man se om det var noe i kritikken, og hva som gjorde at församlingen ikke alltid strakk til. En viktig faktor var at den jødiske befolkningen i Sverige var liten. Selv om de mottok støtte fra JDC, var de økonomiske ressursene begrenset og på samme tid var det vanskelig å skaffe nok frivillige hjelpere. Av i alt 8.000 medlemmer, bodde 6.000 i Stockholm. De fleste leirene der jødiske *displaced persons* oppholdt seg lå i det sørvestlige Sverige, og det tok derfor tid før alle fikk besøk av församlingen sine kuratorer. I leiren Kalhyttan i Filipstad, der 43 av i alt 53 beboere var jødiske, måtte de vente helt til slutten av oktober 1945 før de fikk besøk av en jødisk kurator.⁷⁹ Arbeidet ble også forsinket siden det var vanskelig å få kartlagt alle stedene der jødiske *displaced persons* oppholdt seg i og med at Civilförsvarsstyrelsen ikke registrerte *displaced persons* etter etnisk og religiøs bakgrunn. En annen grunn var at Mosaiska församlingen i Stockholm konsentrerte seg om de største flyktningssentrene i begynnelsen.

Jødiske *displaced persons* følte også at svenske jøder ikke møtte de med forståelse for hva de hadde gått gjennom. Forklaringen kan ligge i at svensker generelt hadde liten kunnskap til det som hadde skjedd i konsentrasjonsleirene. Inga Gottfarb gir et eksempel på dette i boken sin; en gutt ble invitert på kaffe hos en svensk jødisk familie, og der hadde fruene i huset spurt han: *Fick ni kaffe och kakor på söndagseftermiddagarna i Auschwitz?*⁸⁰ En får gå ut fra at dette var et ekstremt tilfelle, men å forstå rekkevidden av lidelsen som de jødiske *displaced persons* hadde blitt utsatt for er vanskelig for utenforstående. Dessuten er det vanskelig å sette seg inn i den situasjonen at en står helt alene og at en trenger noen som ser og møter de behovene som man har.

Også andre faktorer kan ha forsterket avstanden mellom församlingen og jødiske *displaced persons*. Blant annet skapte språkforskjeller problemer da det bare var fåtallet av svenske jøder som snakket jiddisk eller østeuropeiske språk. Dessuten har det nok vært en psykologisk avstand inne i bildet. Opprinnelsen til en slik avstand kan ha vært en frykt for smittsomme sykdommer eller at en ikke visste hva en skulle snakke om. Det er heller ikke lett å vite hvordan man skal nærme seg en person som er eller som har vært i en krise. For de svenske jødene sin del kan avstanden ha blitt forsterket ved at de hadde en skyldfølelse siden de hadde blitt skånet for lidelsene.

Den kulturelle avstanden mellom de to gruppene har også hatt

betydning. I Øst-Europa, der de fleste kom fra, hadde man et annet og mye nærere forhold til den forsamlingen en var medlem av. Dette gav helt andre forventninger til Mosaiska församlingen i Stockholm enn den var i stand til å oppfylle. Kuratoren Husid skildret forventningene slik:

Intressant är vilken plats M.F. intar i de räddades fantasi. Förstår man det, finner man ofta nyckeln till dem. Ty för dem är M.F. inte blott en församling, en institution eller en hjälporganisation, utan utgör ersättning för dem för hemmet, familjen och deras närmaste och därför känner de sig berättigade att komma som barnet till moderen med alla sorger, med pretentioner men också med överväldigande tacksamhet.⁸¹

Det at de ikke kunne bli medlemmer av de jødiske forsamlingene i Sverige opplevdes som uforståelig og førte til skuffelse. Fra kilde-materialet som jeg har nyttet er det ingen ting som tyder på at den Mosaiska församlingen i Stockholm prøvde å påvirke myndighetene til å oppheve regelverket som satte hinder for dette. Det er forståelig at jødiske *displaced persons* følte deg slik de gjorde, og kritikken er til en viss grad berettiget. På den andre siden hadde ikke den Mosaiska församlingen i Stockholm noen enkel oppgave, en oppgave de ikke var forberedt på omfanget av.

Forholdet til myndighetene har ikke blitt utsatt for slik kritikk som forsamlingen. Jeg har heller ikke funnet materiale som indikerer forskjellsbehandling av jødiske og ikke-jødiske *displaced persons*. Fraværet av kritikk betyr likevel ikke at det ikke finnes kritikkverdige forhold. Mine undersøkelser har vist at det var mangelfulle omstendigheter ved ting som myndighetene stod ansvarlige for som at det ble gjort minimalt med tanke på den psykiske helsen til de overlevende som kom fra konsentrasjonsleirene, og at bostedsforholdene i enkelte Dp-leirer var uverdige. Derfor kan man spørre seg hvorfor myndighetene ikke har opplevd liknende kritikk som forsamlingen.

En forklaring på dette kan man se i de ulike forventningene jødiske *displaced persons* hadde til de to institusjonene. Forventningene til det jødiske Sverige var av en mer personlig art enn dem de hadde til myndighetene. De identifiserte seg med det jødiske, og det er gjerne slik at man knytter størst forventning til den gruppen mennesker man identifiserer seg med. Erfaringene som disse menneskene hadde til myndighetene i de landene de bodde i før de ble sent i konsentrasjonsleirer har hatt betydning. Flertallet av jødiske *displaced persons* kom fra østeuropeiske land som Polen og Tsjekkoslovakia.

Her hadde de som jøder levd relativt isolert, og posisjonen deres i samfunnet var annenrangs. Dette kan ha gjort forventningene til den svenske staten mindre.

Gleden av å være ett fritt menneske og ikke lenger bli sett på som *undermenneske* overskygget det som måtte være negativt. Dessuten er man nok litt forsiktig med å kritisere et land som gir muligheter til å bygge opp igjen livet sitt på nytt. Gjør man det, står man i fare for å bli oppfattet som utakknemlig.

Jødiske *displaced persons* var takknemlige for at Sverige gav dem mulighet til å bli menneske igjen. Det er viktig å poengtere at de var glade for den hjelpen de fikk både fra den Mosaiska församlingen i Stockholm og myndighetene. Det hjalp dem til å komme seg videre i livet. Men jeg vil sette spørsmålstejn ved enkelte av motivene bak den politikken som ble ført fra begge de aktuelle instansene. Nedenfor følger en kort avsluttende diskusjon omkring artikkelens hovedbudskap, men først skal vi se på hvor stor del av gruppen jødiske *displaced persons* som ble værende i Sverige.

Konklusjon. Til det beste for Sverige?

Selv om jødiske *displaced persons* kunne få bli i Sverige om de ønsket det, var det ikke alle som ble værende i Sverige. Mange av dem ønsket heller å emigrere til Palestina/Israel eller steder der de hadde fjern familie. Mosaiska församlingen i Stockholm hadde en egen avdeling, *emigrationsavdelingen*, som i lag med andre jødiske organisasjoner som Hicem⁸², finansierte administrasjonskostnadene og selve reise-støtten til jødiske *displaced persons*. Også den svenske staten, JDC og Jewish Agency gav reise støtte.

Siden myndighetene ikke registrerte de som forlot landet er det umulig å gi et eksakt tall, men tallmateriale over de som fikk støtte fra forsamlingen, JDC og Hias i perioden 1945 til 1950 og de 700 jødene som illegalt immigrerte til Palestina i 1947, viser at rundt 6.733 jøder reiste fra Sverige.⁸³ De som drog på egen hånd eller fikk hjelp av UNRRA og den svenske staten til å dra fra Sverige de første månedene etter krigen var slutt er ikke registrert. I et notat etter forsamlingen står det at trolig var det et sted mellom 8.000 og 9.000 jøder som drog frå Sverige og bosatte seg i andre land fra 1945 til 1950.⁸⁴ I en rapport fra starten av 1949 står det at det fra 1945 og frem til da, er gitt teknisk og finansiell hjelp organisert av emigrationsavdelingen, til 4.500 jødiske *displaced persons*.⁸⁵ Dette tallet er langt på veg riktigg sett ut fra at av rundt 3, 74 millioner svenske kroner som ble brukt til

reisekostnader i perioden 1945–1950 gikk bortimot 2, 3 millioner til jødiske *displaced persons*. Disse tallene indikerer at over halvparten av de som fikk økonomisk hjelp til emigrasjon var jødiske *displaced persons*. De fleste drog til USA og Palestina/Israel, henholdsvis 2.042 og 2.275 i perioden 1945–1950 av de som fikk støtte. Noen kom tilbake til Sverige, andre dro senere. Dessverre finnes det ingen oversikt over dette.

Tittelen på den artikkelen begynte med *Til det beste for Sverige?* Var det politiske motiv eller humanitære hensyn som dominerte hjelpen som svenske myndigheter og forsamlingen gav jødiske *displaced persons*? Dette kan virke provoserende, men i og med at avgjørelsen om å ta Ditleff sitt forslag til følge var et resultat av en etterkrigsstrategi der de utenrikspolitiske målene om å betre relasjonene til nabolandene stod sentralt er det nødvendig å se på motivene som lå ba myndighetene sin politikk overfor jødiske *displaced persons*. Mosaiska forsamlingen i perioden 1933 til 1945 tok, slik jeg ser det, hensyn til hva som var *til det beste for Sverige* ved å føye seg etter svenske myndigheter sin streben til å holde seg utenfor krigen og ved å verne om sin egen posisjon i Sverige. For opportunistiske svenske myndigheter kom forslaget om en svensk redningsaksjon fra norske Ditleff beleilig. Hadde ikke Ditleffs forslag blitt fulgt opp på slutten av krigen, er det grunn til å tro at svensk hjelp til offer for Hitlers konsentrasjonsleirer hadde utartet seg på annet vis. Det er ikke usannsynlig at mer av hjelpen som den svenske stat gav, hadde blitt gitt i det okkuperte Tyskland.

Motivene for å hjelpe jødiske *displaced persons* var i stor grad humanitære i og med at på det tidspunktet jøder ble innbefattet i aksjonen ikke ble reist spørsmål om hvem som skulle reddes. I utgangspunktet var det mennesker fra nabolandene som skulle hjelpes, men aksjonen gikk etter hvert på tvers av nasjonalitet, religion og etnisk bakgrunn. De humanitære motivene blir understreket av at man ikke stilte spørsmål om menneskene sin fysiske forfatning. Sverige tok i mot mennesker som måtte gjennom lange sykehusopphold, noe som var en stor økonomisk utgiftspost.

Sverige tok i mot jødiske *displaced persons* som et viktig ledd i sine utenrikspolitiske mål der forholdet til andre land stod i sentrum. Siden skulle de gjennom sin arbeidskraft stå i sentrum av ett av etterkrigstidens viktigste innenrikspolitiske mål, den svenske velferdsstaten, *folkhemmet*. Dette gjorde at jødiske *displaced persons* manglende repatrieringsmuligheter ikke ble sett på som noe problem.

Artikkelen har vist at man ikke tok tilstrekkelig hensyn til indi-

videne og hva de hadde opplevd som følge av Hitlers jødefiendtlige politikk. Det som ble gjort, var mye takket være Mosaiska församlingen i Stockholm. Den tok ikke hensyn til myndighetene og Sveriges beste på den måten som den gjorde før 1945, som da den i lag med andre jødiske organisasjoner presset svenske myndigheter til å la jødiske *displaced persons* være i Sverige.

Forsamlingen så jødiske *displaced persons* sine behov ved å jobbe for opprettingen av en jødiske stat for de som ønsket det, og drev samtidig med svensk språkopplæring og informasjonsarbeid om det svenske samfunnet for å gjøre det lettere for dem å tilpasse seg. Det var også i forsamlingen sin interesse at de tilpasset seg det svenske samfunnet slik at jødene i Sverige ikke var til noen byrde. Så også forsamlingen sin politikk overfor jødiske *displaced persons* er preget av hva som er til det beste for Sverige, men det gikk ikke på bekostning av de behovene som jødiske *displaced persons* hadde. Forsamlingen hadde tradisjon for å trå varsomt i dørene hos myndighetene, noe de fortsatte med etter krigen.

Forsamlingen sitt arbeid for jødiske *displaced persons* kjennetegnes av at det var grundige overveielser som lå bak. Dette var også svært viktig i samarbeidet med myndighetene, men selv om forsamlingen prøvde å trå varsomt for å få sine ønsker igjennom, hadde de klare fordeler siden tradisjonen var at private organisasjoner og institusjoner i de ulike flyktninggruppene stod for en stor del av flyktningarbeidet og dermed lettet myndighetenes økonomiske byrde. Det er grunn til å tro at dette avhengighetsforholdet myket opp svenske myndigheter og at det var i deres egeninteresse å ta forslag fra Mosaiska församlingen til følge.

Etter å ha studert disse ulike sidene ved forsamlingen og svenske myndigheters politikk overfor jødiske *displaced persons*, ser man at det var en rekke kritikkverdige forhold ved behandling av dem. Samtidig var Sverige det eneste landet utenom Sveits, som tok i mot jødiske *displaced persons* i et slikt omfang. De fleste av de ble værende i det okkuperte Tyskland, der forholdene var mye dårligere enn i Sverige. Ressurssterke land som USA og Storbritannia viste aldri en lignende vilje til å hjelpe innenfor egne grenser. Sverige skal ha honnør for at de gav overlevende fra konsentrasjonsleirene en mulighet og et sted til å kjempe seg tilbake til livet. Det triste er å tenke på alle de som ikke fikk hjelp siden tiden ikke var inne for at det var *til det beste for Sverige*.

Noder

1. United Nations Relief and Rehabilitation Commission.
2. Les mer forholdene for jødiske *displaced persons* i Sverige på individnivå i Samland 2003.
3. Lederen i DN, 3.mai 1945.
4. Representantene for de ansvarlige myndigheter var sjefene for forsvarsstaben, medicinalstyrelsen, statens utlänningskommission, järnvägsstyrelsen, länsstyrelsene i Malmöhus og Kristiansstads län, samt sjefene for de involverte militærmaktene.
5. De involverte länsstyrelsene var Göteborg og Bohuslän, Hallands, Kristiansstads, Malmöhus, Blekinge og Kalmar.
6. LAL, CA, M.C.O., Vol 6.
7. *1945 års svenska hjälpepedition till Tyskland. Förspel och förhandlingar.* s 438.
8. Persson 1945, s 438.
9. LAL, CA, M.C.O., Vol 3.
10. World Jewish Congress relief and rehabilitation dep., Stockholm 1946, List no. 10g List no. 2.
11. Disse vurderingene er gjort ut fra World Jewish Congress relief and rehabilitation dep.1946, List no. 1 og List no. 2
12. Gottfarb 1986, s 196.
13. *P.M. Angående plasing og omskolering av polsk og statlös ungdom* i RA, SU, Sosiala byrån F4 B:3
14. Tegen 1946.
15. LA, PIZ, 38, Handlingar rörande de PIZ: s verksamhet 1944 -1972
16. Hansson 2004, s 415
17. RA, JFA, kuratorenes lägerapperter 1945-1954.
18. Mer om forholdene i Dp-leirene i Samland 2003, s. 70-84
19. SM. 7/1945, s 609.
20. Ibid, s 609.
21. SM. 4/1945, s 322; 7/1945, s 609.
22. Olsson 1991, s 28.
23. Ibid, s 30.
24. RA, SU, Sosiala Byrån, F 4 B:3.
25. Hellner 1952, s 23.
26. Ibid, s 38.
27. SM. 1944/12, s 1045.
28. CA, Y.C.O., Skriftutveksling angående flyktninger. Ystad civilforsvarsområde 1945-1947.
29. Königseder & Wetzel 1994, s 45.
30. RA, JFA, Protokoller 1945.
31. Ibid
32. *PM Ang. bestämning av upphållstillståndstidens längd, 25.10.45* i RA, SU, Passbyrån, B2:1.
33. Ibid
34. *PM Ang. den formella behandlingen av ärenden rörande polska repatriandi, 27.10.45* i RA, SU, Passbyrån, B2:1.
35. *P.M. angående vissa frågor rörande inrese – och upphållstillstånd för judar i Sverige, 25.08.47* i RA, UD, HP 21, Judefrågan i allmänhet, vol 1052.
36. RA, SA, Arbetsförmedlingsbyrån. Vol F V a:4 sitert i Olsson 1991, s 102.
37. Cirkulär 730 i SA, Arbetsförmedlingsbyrån, B III: 2-3 Cirkulärskrivelser.
38. Olsson 1991, s 165.
39. Ibid, s 111.
40. Cirkulär Lan nr 730; *Ang. utplacering i arbete av utländska kvinnliga repatriandi*, i RA, SA, Arbetsförmedlingsbyrån, B III: 2-3 Cirkulärskrivelser.
41. *Rapport n: 3* i RA, JF, kuratorenes lägerapperter 1945-1954.
42. RA, JFA, Protokoller 1939-1950 Hjälpkomiteen, møteprotokoll 13.mai 1948.
43. Les om dette i Kochavi 2001.
44. DN, 11.04.47.
45. RA, UD, HP 21, Judefrågan i allmänhet, vol HP 1052.
46. Ibid
47. Ibid
48. Hansson 2004, s 154
49. Församlingsblad för Mosaiska församlingen i Stockholm. 1945, nr 1, s. 1.
50. American Joint Distribution Committee
51. *Hechaluz* er hebraisk og betyr *pioner*. Hechaluzrørsla er knytt til medlemmenes, *chaluzim*, selveralisering gjennom den sionistiske ideen. Målet er å fullføre de sionistiske idealene gjennom å gjøre aliyah til Palestina for så å arbeide og leve i en kibbutz der.
52. RA, JFA, Protokoll 1933-1949, Hjälpkomiteen.
53. Köpniwsky 1951, s 34.
54. RA, JFA, Protokoll 1933-1949, Hjälpkomiteen.
55. Köpniwsky 1951, s 37.
56. Eksempelvis var Mirjam Sterner Carlberg kurator i Borås frem til 1966.

Se mer om dette i Carlberg 1994.

57. Köpniwsky 1951, s 58.
 58. JDC, # 1197 Sweden, General.
 59. JDC, # 1197 Sweden, General.
 60. Kjelde: Köpniwsky 1952, s 68.
- Andre utenlandske organisasjoner som støttet flyktningvirksomheten var Hias og IRO (International Refugee Organisation).
61. RA, JFA, Protokoller 1945.
 62. Ibid
 63. RA, SU, Sosiala byrån, F 4 B:3.
 64. P.M. rörande undervisning, som lämnats flyktningar, spesielt barn, i Sverige under åren 1939-1945 i RA, UD, HP 21, allmenn flyktninghjelp.
 65. *Rabbinrådet i Sverige* i Judisk Tidsskrift. nr 10 oktober 1945, s 295.
 66. Ibid
 67. RA, SU, Sosiala byrån, F 4 B:3.
 68. RA, JFA, Protokoller 1947.
 69. RA, JFA, Köpniwskys korrespondens rörande II sosial seksjonens verksamheter 1948-1950.
 70. Ibid
 71. Ibid
 72. Ibid
 73. *Utredning över Mosaiska församlingens stipendiater i RA*, JFA, Originalprotokoll, inkomna fr.o.m.-45. 1946-48.

Kilde- og litteraturoverssikt

Landsarkivet i Lund (LAL)

Civilförsvaretsstyrelsens arkiv (CA):

E.C.O., Skriftutveksling ang. flyktningar.

H.C.O., Vol 8

M.C.O., Vol 1; Tenestemeddelande, Vol 2; Direktiv för flyktningmottaket, Vol 3, Vol 6, Vol 7; Lubeckdetatchementet 1945, Vol 15; Civilförvarshafen Korrespondanse, Handlingar rörande flyktningar i Malmö civilförvarsområde 1945.

Y.C.O., Skriftutveksling angående flyktningar. Ystad civilförvarsområde 1945-1947.

JDC Archives i New York

JDC collection (JDC):

1197 Sweden; General. # 1198 Sweden; Association of Polish Jews.

1199 Sweden; Children 1945-48.

1201 Sweden; Hachsharah 1945-48.

74. JDC, # 1197 Sweden, General.

75. *Sveriges judar måste hjälpa!*, i Forsamlingsblad för Mosaiska Församlingen i Stockholm, 3/1945, s 1

76. RA, JFA, Kuratorens lägerreporter 1945-1954.

77. NM, JM. D 375: 70.

78. Carlberg 1994, s 242.

79. RA, JFA, kuratorens lägerreporter 1945-1954.

80. Gottfarb 1986, s 197.

81. RA, JFA, Kuratorens lägerreporter 1945-1954.

82. Hicem, Hias- Ica Emigration, var emigrasjonsavdelingen til den jødiske hjelpeorganisasjonen HIAS (Hebrew Immigrant Aid Society).

83. Tallmaterialet finnes i Köpniwsky 1951, s 51.

84. *Emigration von Schweden seit 1945* i RA, JFA, Köpniwskys korrespondens rörande II sosial seksjonens verksamheter 1948-1950.

85. *Report on the activities of Mosaiska församlingen and Hias emigrasjonsavdeling i Stockholm* i RA, JFA, Köpniwskys korrespondens rörande II sosial seksjonens verksamheter 1948-1950.

1204 Sweden; Mosaiska församlingen i Stockholm 1945-68. # 1205 Sweden; Refugees 1945-73.

Nordiska museet (NM)

Judiska minnen (JM)

Rikesarkivet i Sverige, Stockholm (RA)

Judiska församlingens arkiv (JFA):

Kuratorens lägerreporter 1945-1954. Originalprotokoll, inkomna fr.o.m.-45. 1946-48. Protokoll 1933-1949, Hjälpkomiteen.

Köpniwskys korrespondens rörande II sosial seksjonens verksamheter 1948-1950.

Protokoller 1947. Protokoller 1945.

Protokoller 1946. Sosiala seksjonen,

Köpniwskys korrespondens 1948-49.

Judiska församlingens emigrations-

avdeling, rapporter över 1945 års

rådadede emigrasjonsplaner 1946 A

D:1.

Kuratoren Ingeborg Herlitz arkiv:

V1

- Statens arbetsmarknadskommission arkiv (SA):*
Arbetsförmedlingsbyrån, B III: 2-3. Cirkulärskrivelser.
- Statens utlänningskommission arkiv (SU):*
Sosiala Byrån, F 4 B:3. Sosiala byrån F5:1. Passbyrån, B2 :1. Andra världskrigets lägerarkiv.
- Universitetsbiblioteket i Lund (UA)
Lakocinskiarkivet (LA)
PIZ 30; Material om koncentraion-slågerfångarnas resa och första tid i Sverige, 1945. PIZ 31; Ravensbrück-rättegången i Hamburg, 1946-1947. PIZ 38; Handlingar rörande PIZ: s verksamhet 1944 -1972. PIZ 40; PIZ:s brev/handlingar till/från myndigheter, institutioner och sällskap i Sverige. PIZ 41; Piz:s brev/handlingar till/från myndigheter, institutioner och organisationer i utlandet.
- Trykt materiale*
- About Jews liberated from German concentration camps arrived in Sweden in 1945 - 1946. List no. 1, World Jewish Congress relief and rehabilitation dep., Stockholm 1946.
- About Jews liberated from German concentration camps arrived in Sweden in 1945 - 1946. List no. 2, World Jewish Congress relief and rehabilitation dep., Stockholm 1946.
- Dagens Nyheter (DN) 1945-1950.
- Församlingsblad för Mosaiska Församlingen i Stockholm: 1945-1950. 1965
- Judisk Tidsskrift 1945-1950.
- Sosiala Medelanden (SM) 1945-1950.
- Köpniwsky, David, *Några ord och siffror om Mosaiska Församlingen i Stockholm Flyktninghjälp under åren 1933-1950*, Stockholm 1951.
- Litteratur**
- Abramsky, Chimen m.f. *The Jews in Poland*. Oxford 1986.
- Bachner, Henrik. *Återkomsten. Antisemitism i Sverige efter 1945*. Stockholm 1999.
- Besserman, Anna. »- eftersom nu en gång en nådig försyn täckts hosta dem upp på Sveriges gästvänliga stränder: Mosaiska församlingen i Stockholm inför den östjudiska invandringen till staden 1860-1914.» i *Nordisk Judaistik* vol 5 2/1984 Stockholm, s 29.
- Bauer, Yehuda. *Jews for sale? Nazi - Jewish Negotiations, 1933-1945*. New Haven 1994.
- Bauer, Yehuda. *Out of the Ashes: The Impact of American Jews on Post-Holocaust Jewry*. Exeter 1989.
- Bernadotte, Folke. *Slutet. Mina humanitära förhandlingar i Tyskland våren 1945 och deras politiske följder*. Stockholm 1946.
- Brenner, Michael. *After the Holocaust. Rebuilding Jewish Lives in Postwar Germany*. Chichester 1997.
- Carlberg, Mirjam Sterner, *Gemenskap och överlevnad. Om den judiska gruppen i Borås och dess historia*, Göteborg 1994
- Carlgen, Wilhelm. *Svensk utrikespolitik 1939-1945*. Stockholm 1993.
- Cesarani, David & Levine, Paul A., »Bystanders» to the Holocaust: A Re-evaluation. London 2002.
- Cohen, Robin. *The Cambridge Survey of World Migration*. Cambridge 1995.
- Corell, Synne. »vårt lille plaster på krigens sår». *Norges mottak av jødiske «displaced persons» og arbeidere mellom 1946-1950*. Upublisert hovedfagsoppgave. Universitetet i Oslo 2000.
- Ditleff, Niels Chr. *Da Tysklandsdangene ble reddet*. 1955
- Erlander, Tage. *1940-1949*. Stockholm 1973.
- Favez, Jean-Claude. *The red Cross and the Holocaust*. Cambridge University Press. Cambridge 1999.
- Glück, Emil. *På veg till Israel. Hachscharah i Sverige 1933-1948*. Stockholm 1985.
- Gottfarb, Inga. *Den Livsfarliga Glömskan*. 1986.
- Hansson, Svante. *Flykt och överlevnad. Flyktningverksamhet i Mosaiska församlingen i Stockholm 1933-1950*. 2004
- Harding, Hannes. *Displaced Persons (DPs) in Schleswig-Holstein 1945-1943*. Frankfurt am Main 1997.
- Hellner, Kerstin. *De landsflyktiga och Sverige i Studentföreningens Verdandis småskrifter N:R 524*. Bonniers Forlag. Stockholm 1952.
- Hillberg, Raoul. *Perpetrators, Victims, Bystanders. The Jewish Catastrophe 1933-1945*. 1992.

- Holmes, Colin. *Jewish economic and refugee migrations, 1880–1950* i Cohen, Robin. *The Cambridge Survey of World Migration*. Cambridge 1995.
- Jacobmeyer, Wolfgang. *The »displaced persons» in West Germany 1945–1951* i Rystad, Göran. *The Uprooted. Forced Migration as an International Problem in the Post-War Era*. Lund 1990.
- Johanson, Rune & Persson, Hans Åke. *Nordisk Flyktningpolitik i världskrigens epok*. Lund 1989.
- Kay, Diana. *The Resettlement of displaced persons in Europe, 1946–1951* i Cohen, Robin, *The Cambridge Survey of World Migration*. Cambridge 1995.
- Koblik, Steven. »Om vi teg, skulle stenarna ropa». *Sverige och judeproblemet 1933–1945*. Stockholm 1987.
- Kochavi, Arieh J., *Post Holocaust Politics. Britain, The United States, & Jewish Refugees, 1945–1948*. Chapel Hill and London 2001
- König, Mario & Zeugin, Bettina. *Switzerland, National Socialism and the Second World War: Final Report*. Zürich 2002.
- Königseder, Angelika & Wetzel, Juliane. *Waiting for Hope. Jewish Displaced Persons in Post-World War II Germany*. 2001.
- Levine, Paul A., *From Indifference to Activism. Swedish Diplomacy and the Holocaust 1938–1944*. Stockholm 1996.
- Lindberg, Hans, *Svensk flyktningpolitik under internationellt tryck 1936–1941*, Stockholm 1973
- Lorenz, Einar m.fl., *Ein sehr trübes Kapitel? Hitlerflüchtlinge im nordeuropäischen Exil 1933 bis 1950*. Hamburg 1998.
- Nordlund, Sven. »Kriget är slut. Nu kan ni återvända hem! Judiska flyktingar på svensk arbetsmarknad 1933–1945.» i *Historisk tidskrift*. Stockholm 1991/1999, s 3–29.
- Offer, Dalia. *Escaping the Holocaust: Illegal Immigration to the Land of Israel 1933–1944*. Oxford 1990.
- Olsson, Lars. *På tröskeln till folkhemmet*. Malmö 1991.
- Penkower, Monty Noam. *The Jews were expendable: Free World Diplomacy and the Holocaust*. 1983.
- Persson, Sune. »Vi åker till Sverige» *De vita bussarna 1945*. 2002.
- Proudfoot, Malcom J., *European Refugees: 1939–52: A study in Forced Population Movement*. London 1956.
- Salomon, Kim. *Refugees in the Cold War: Toward a New International Regime in the Early Postwar Era*. Lund 1991.
- Salomon, Kim 1990. »The Cold War Heritage: UNNRA and the IRO as Predecessors of UNHCR» i Rystad, Göran, *The Uprooted. Forced Migration as an International Problem in the Post-War Era*, Lund, 1990.
- Samland, Bjarnhild. »45 års räddade.» *Jødiske »displaced persons» i Sverige 1945–50*. Upublicert hovedfagsoppgave, Universitetet i Bergen 2003
- Scharffenber, Johan. *Folke Bernadotte og det Svenske Redningskorps 1945: Trevor-Ropers angrep på Bernadotte*. Oslo 1958.
- Sjögren, Karin. *Judar i det svenska folkhemmet. Minne og idenitet i Judiisk Krönika 1948–1950*. Stockholm 2001.
- Svanberg, Ingvar & Tyden, Mattias. *Sverige och Förintelsen: Debatt och Dokument om Europas Judar 1933–1945*. Stockholm 1997.
- Svensson, Anders. *Ungrare i folkhemmet. Svensk flyktningpolitik i det kalla krigets skugga*. LunLund 1994,
- Tegen, Einar & Tegen, Gunhild. *De dödsdömda vinner. Enquetesvar og intervjuer*. Oslo 1946.
- Thor, Malin. »Hechaluz i Sverige. Immigration av tyskjudiska ungdomar till den svenska landsbygden 1933–1948.» i *Universitetet 2000, Föreläsningar hållna under humanistdagarna 15–16 oktober 1999*, Institutionen för humaniora, Växjö universitet, Rapporter från Växjö universitet. 3/ 1999.
- Uggla, Nils Andrzej. »Den polska kolonien i Sydsverige under tidlig 1900 tal». *Multiethnica* 13/1994.
- Valentin, Hugo. *Judarna i Sverige*. 1963.
- Wylie, Neville. *European Neutrals and Non-belligerents during the Second World War*. Cambridge 2002.
- Wyman, Mark. *DP: Europe's Displaced Persons: 1945–1951*. Philadelphia 1989.
- 1945 års svenska hjälpexpedition till Tyskland, *Förspel och förhandlingar*. Actstycken utgivna av Kungl. Utrikesdepartementet. Ny serie II :8, Stockholm 1956.